

ستر

فلسوفان

Download from: aghalibrary.com

لیکوال: برایان مگی

ترجمہ: امین رنخور

The Great Philosophers

(An Introduction to Western Philosophy)

د غرب د مشهورو فيلسوفانو د ژوند مختصر مالومات

د گريټ فيلسوفرز کتاب له منځه راټوله شوی پانگه

خپرنډوی: ملي فکر ټولنه

کمپوز: سلیم صابر

د نشر کال: ۱۳۹۴ هـ ش

د ژباړن لنډې خبرې

په دې کتاب کې مور يوازی د غربي فلسفې د مشهورو اشخاصو په ژوند خبره کړې ده، د غرب فلسفه يانې له دوه نيم زره کاله مخکې وخته هغه پيژندل شوی علم چې نړۍ يې تر تاثير لاندې راوستی وه، دا دوره له سقراط نه مخکې شروع کېږي. ددې دورې شروع کوونکي له سقراط نه مخکې يوناني حکماء ول، او سر يې معمولاً طالس (له ميلاده شپږ پيړۍ مخکې) معرفي کېږي.

بايد ووايو چې کوم څه مور په دې کتاب کې ددغه سترو اشخاصو په اړه لیکو ددوی د عظمت او فکر په وړاندې ډير کم دي لکه چې يو معاصر فيلسوف وايي: غواړم ووينم چې زموږ له منځه داسې څوک دی چې دوه زره پينځه سوه کاله وروسته يې يوازی څو جملې له ويناوو او ليکنو نه باقي پاتې وي خو بيا يې هم خلک د تعظيم لپاره سرونه تپت کړي او له افکارو يې متاثر واوسي.

په هرصورت دومره به ووايو چې که څوک پوه نه وي بايد پوه شي چې د علم او هنر د لويانو افکار هغه خزانه ده چې متوليانو يې دروازی ته قلف اچولی او کيلي يې په جيب کړي وي خو يوازی هغه وخت چې يو همفکر يې د دروازی له چاوده نظر وراچول وغواړي. سترفکري او ذوقی کارونه د ټولو انسانانو مشترک ميراث دی او هر نسل حق لري چې په هغو کې له نوي سره څيړنه وکړي او خپل مشکلات چې تير نسلونه يې په اړه بې خبره ول له سره بيا د همدغه آثارو په تله کې واچوي او يوه مناسبه حل لاره تری راوباسي. زه باوري يم چې زما ژباړه به حتمي هغسې نه وي چې ليکوال يې محتوا انتقالول غوښتي وي ځکه چې کتاب ددوه ژبو له کنډې وځي نو خامخا به د پانگې په راوړلو کې کمی شوي وي چې زه يې هم له ليکوال او هم له لوستونکو دواړو نه معذرت او بخشش غواړم.

امين رنځور

جلال اباد پښتونستان واکوامين پلازه ۱۳۹۴هـ ش

افلاطون

د غرب د فلسفې د سرگذشت په هکله هر کوشش باید له لرغوني يونان نه پيل شي، نه يوازی لومړني فيلسوفان بلکی د غرب ستر فلاسفه هم له ددوی له منځه راپورته شوي دي. د چا نوم چی له ټولو اشنا دی هغه سقراط دی چی له میلاده ۳۹۹ کاله مخکی له نړۍ تللی، خو له هغه مخکی هم په يونان کی نور برجسته فلاسفه ول لکه فيثاغورث او هراکلیتوس چی

پير مشهور دي او همدا راز نور چی له دوی کم نه ول. له ټولو لومړی طالس وو چی په شپږمه پيړۍ ق-م کی خلیده.

له سقراطه مخکی ټول فيلسوفان په دی کی گډ ول چی غوښتل یې د طبیعت مبدأ پیدا کړي، د نن په ژبه ستورپیژندنې (نجوم) یا علم ته له یوی خوا او فلسفې ته یې له بلی خو یو ډول توجه کوله، خو په دوی کی سقراط وو چی له دی هغو نورو مسایلو ته وروخوځېد ځکه پوهېده چی له دی مسایلو پير څه چی موږ ورته اړ یو هغه دادي چی څنگه ژوند وکړو نه دا چی طبیعت څنگه عمل کوي، او د ژوند د اصولو له ټاکلو پورته لازمه ده چی لومړی اخلاقي مسایلو ته ورسېږو. ترکومه ځایه چی موږ پوهېږو هغه هیڅ ونه لیکل او ټول تعلیمات یې شفاهي القا کړل، له سقراطه د مخکی حکماوو هیڅ یو لیکنی هم مستقیماً تر موږ پوری نه دي رارسېدلي. د هغو فيلسوفانو په اړه اطلاعات چی موږ یې نوم واخیست په دوهم لاس منابعو او د نورو د آثارو په

خبرو پوری محدود دي. په دی منابعو کی نسبتاً طولاني لیکنی او بعضی مستقیم اقوال هم لیدل کېدل. افلاطون د لرغوني یونان یوازینی عالم وو چی لیکنې یې اوس وخت له موږ سره شته دی د سقراط شاگرد وو، په حقیقت کی د سقراط په باب موږ ته رارسېدلي پیری اطلاعات د همدغه له لیکنو اخیستل شوي دي. بی له شکه چی افلاطون د ټولو اعصارو او پیړیو د لویو فیلسوفانو له جملی او د ځینو په اند تر ټولو لوی فیلسوف وو، راحی چی په دی اړه پیرو مالوماتو لپاره له میلاده ۳۹۹ کاله مخکی د سقراط د مرگ نیټه او د افلاطون د لیکنو د شروع وخت ته وگرځو.

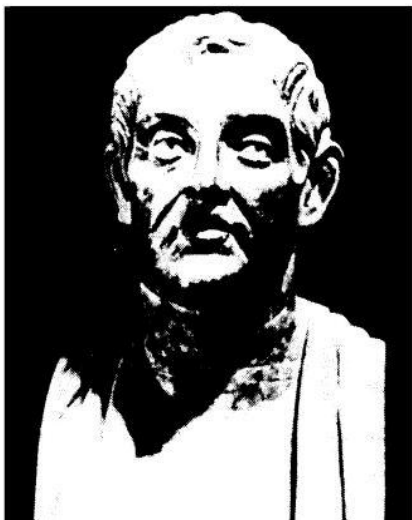
کله چی سقراط مړ شو افلاطون یو دیرش کلن وو او یو اتیا کاله واوسېد، په دغه نیمه پیړی کی یې په آن کی د وخت د مشهورې مدرسې اکاډمیا په تأسیس لاس پوری کړ، دا مدرسه د هغه څه لومړنی شکل وو چی نن ورځ یې موږ پوهنتون بولو په دغه وخت کی یې د هغه آثار هم ولیکل، تقریباً ددغه آثارو ټول یې د خبرواترو او مکالمې په شکل لیکل شوي دي، او د بېلابېلو اشخاصو له لوري مختلف استلالونه پکی اورېدل کېږي چی یو پکې تقریباً همیشه سقراط دی، ټولې نه خو پیری خبری د هغه کسانو په نامه دي چی له سقراط سره مجلس کوي، په دوی کی یو فایدون دی، بل لاکس، بل ائوسوفرون، بل ثیای تئوس، بل پارمنیدس، بل تیمایوس او همداسی تر اخره... دغسی شل مکالمې زموږ په لاس کی شته چی ځینی یې د شل صفحو ځینی یې آن تر اتیا او یو دوه خو یې بیا تر دری سوه پاڼو پوری رسېږي. ددغه مکالماتی پارو مشهوری یې جمهوري او مېلمستیا دي چی ترجمی یې دا وخت د هرچا د لاسرسی وړ دي، تر ټولو برجسته هغه یې نه یوازی د فلسفې ستر آثار دي بلکی د ادبیاتو شهکارونه حسابېږي. افلاطون هم متفکر وو او هم هنرمند، او لیکنی یې هنري شکل او ډراماتیکی ارزښت لري او پیری علما بلخصوص په کیمبریج پوهنتون کی د

لرغونی فلسفی استاد پروفیسر مایلز برنیت په دی عقیده دی چی هیچا په یونان کی په دومره بنکلا او خوبی سره نثر نه دی لیکلی*.

---

* په خفگان سره باید وویو چی د افلاطون لیکنی په پښتو ژبه تر دی وخته نه دی چاپ شوي خو په فارسي یې بیا ټولی لیکنی ژباړل شوي او ځینی خو حتی مکرر هم چاپ شوي دي، په فارسي لیکوالانو کی خدای بنسلی محمدعلي فروغي تقریباً لومړنی کس وو چی دده بعضی آثار یې فارسي ته وژباړل او ډاکترحسن لطفی خو یې بیا د آثارو مجموعه فارسی ته وژباړله په اردو یې هم لیکنی په پراخه پیمانہ موندل کیږي او همداسی زموږ د گاونډ ټولو ژبو دغه برخی ته خاصه توجه کړی ده خو په پښتو کی دغه نیمگرتیا لا هم نیمگرتیا پاتی ده.

ارسطو

زموږ نظر د لرغونې نړۍ د فلسفې متعلق ددوه فیلسوفانو تر شدید تاثیر لاندې ده. افلاطون او ارسطو. افلاطون لومړنی فیلسوف وو چې هغسی چې له خپل قلمه ښکلي دي تر موږ پورې رارسېدلي، او ارسطو دده په شاگردانو کې ترټولو برجسته شاگرد وو. هغه سلسله چې دلته ورسره مخامخ یو دده استثنا او ځانګړتیا ده، ارسطو د افلاطون شاگرد وو او

افلاطون بیا د سقراط. پوښتنه دلته ده چې آیا ترن ورځې بل داسې فیلسوف هم شته چې تاثیر یې تر دغه درې فیلسوفانو پراخ تللی وي؟

ارسطو د مقدونیه د پاچا د طبیب ځوی وو، له میلاده ۳۸۴ کاله مخکې په استاګیرا کې نړۍ ته راغی او د تحصیل لپاره اتن ته واستول شو، په اوولس کلنۍ کې یې د افلاطون د شاگرد په صفت اکاډمیا ته لاړ او د استاد ترمرګه ۳۴۷ق-م پورې پوره شل کاله هملته پاتی شو، بیا تبعید شو او د ځینې سیاسي دلایلو په وجه دولس کاله له وطنه لرې اوسېده. په دی دوره کې ترېره په څېړنه او چاپیریال پېژندنه بوخت وو (د یوې لنډې مودې لپاره د سکندرکبیر استاد هم پاتی شو)، بیا اتن ته راغی او د لوکټون په نامه مدرسه یې تاسیس کړه، دولس کاله همدلته پاتی شو، خو یوځل بیا مجبور شو چې د سفر بستره وتړي، خو یو کال وروسته یعنی له میلاده ۳۲۲ کاله مخکې د دوه شپېته کلنۍ په عمر ومړ.

د ارسطو له پنځو دوه برخه آثار يې باقي پاتې دي، خو يوازې دا برخه آثار يې هم دولس جلده ته رسېږي. او دده د عصر ټول مالومات په برکي نيسي، خو بدبختانه هغه ټول آثار چې ارسطو د نشر لپاره آماده کړي وو له منځه تللي، او هغه څه چې موږ يې نن ورځ په لاس کې لرو هغه يادابنتونه دي چې ده د تدريس لپاره برابر کړي وو، او د هغه ادبي هنر فاقد دي چې د افلاطون په ليکل شويو يادابنتونو کې ليدل کېږي. خو د هغه وخت د علومو، چاپيريال پيژندنې او منطق په برخه کې يې داسې ژور بنيادي کار کړی وو چې له ده وروسته يې تر زر کلونو پورې ساری نه وو. د منځنيو پېړيو اکثره فيلسوفان دده له نظرياتو اغيزمن ول، توماس اکويناس چې د منځنيو پېړيو غټ فيلسوف وو هرځای به يې غوښتل چې دده يادونه وکړي. ارسطو د يو بې تعصبه او انعطاف پذيره فيلسوف په توگه پيژندل کېږي چې فلسفه يې د انساني تجربې پيچلتياوو ته د رسيدگۍ د يوې دوامداره کوشش په توگه تلقي کوله، او تل په دې لټه کې وو چې گویا د انساني ژوند د پيچلتياوو لپاره به کومه بهتره لاره په خپلو افکارو کې ترلاسه کړي. ارسطو لومړنی غربي متفکر وو چې علوم يې تقسيم بندي کړل او رڼيوس يې ورته وټاکل، د ځينې علومو نومونه چې اوس وخت کارول کېږي په اصل کې له همغه نه موږ ته رسېدلي دي، او تحقيقات يې تراوسه پورې هغو خلکو ته چې په دغه برخه کې کار کوي مهم دي، دده د ليکنو د يو جامع تحقيق په پايله کې مالومېږي چې په فلسفه کې د مابعدالطبيعه او ميتافزیک غوندې بناخونو ايجاد ارسطو کړی دی هغه څه چې دی يې جوهر نوموي.

د منځنیو پېړیو فلسفه

په سر کی به ووايو چی د غرب تاریخ په دری لویو دورو، پخوانی زمانه، منځنی پېړی او نوی زمانه باندی تقسیمېږي. په غربي فلسفه کی همدا رسم دی چی له پخوا منځنی او نوی فلسفی خبری کوي، د فلسفی د تاریخ کتابونه هم چی چاپېږي په همدغه دری دورو باندی تقسیمېږی، او څنگه مو چی وویل په پوهنتونونو کی هم معمولاً په تدریس کی له همدغه برخه بندی نه استفاده کیږي.

په قدیمه فلسفه کی په افلاطون او ارسطو باندی غلبه ده خو له دوی وروسته نور مهم او جالب د توجه وړ فلاسفه هم په قدیمه زمانه کی ول. خو متأسفانه چی ددوی له هیڅ یو نه هم لیکنی باقی پاتی نه دي چی د کیفیت او کمیت له پلوه ددغه دوه فیلسوفانو له کار سره مقایسه شي. د افلاطون او ارسطو لاس په فلسفه کی دومره خلاص وو چی د لرغونی فلسفی د لوستلو لپاره باید هرڅوک پوهنتون ته لاړ شي، په پوهنتون کی هم د زده کړیال وخت صرف د همدغه دوهو په آثارو مصرفېږي.

که له دی وروسته هم بیا څوک د فلسفی مطالعی ته ادامه ورکوي نو احتمالاً ویني به چی ورته ویل کیږي چی مستقیماً دی د ارسطو له فلسفی نوی یا جدیدی فلسفی ته لاړ شي، او ددغه جریان یو پارکی (د منځنیو پېړیو فلسفه) شاته پاتی کیږي، خو د کومی دوری په اړه چی موږ خبری کوو نږدی زرکاله فلسفه، یعنی د روم د امپراتوری له سقوطه تر رنسانس پوری موده په بر کی نیسي. او باید په خپگان سره وویل شي چی وروستی نسلونه د منځنیو پېړیو د فلسفی په مورد په شدت سره غافل پاتی شوي دي، او لوی علت یې هم شاید دا وي چی تقریباً ددغه دوری ټول معتبر فلاسفه دیني علماء او عیسوي کشیشان ول، او زموږ په دغه موجوده عصر کی د

مذهب په خلاف وسیع غبرگون او بلخصوص د حکمرانی په وړاندې یې پراخ مخالفت په افکارو باندې غالب دی. ددغه غبرگون په دوره کې د منځنۍ پېړۍ فیلسوفان د بدگمانۍ په پرده کې نغښتي دي خو دا له حقایقو سترگی پټول کیدای شي او مخکې له دې چې سپری پوی شي پیروي یې سپری کوم لور ته وړي ځان تری تیروو او د تعصب په وجه یې نادیده نیسو چې دا غبرگون هم د نورو سموغبرگونونو غوندې له حده تجاوز کوي. د منځنیو پېړیو ستر فیلسوفان ریښتیا هم ستر اشخاص ول، او لکه نن چې موږ د فلسفې په اړه نیک نظر لرو دوی هم کار ورته کړی او سپری یې له آثارو پیر څه یادولی شي.

د منځنیو پېړیو په فلسفه کې هم د لرغونې فلسفې غوندې دوه فیلسوفان له نورو مخکې دي. ددی دوه اشخاصو یو یې ددغه دورې په لومړیو او دوهم یې په اواخرو کې ژوند کړی. لومړی یې قدیس اگوستین وو چې په ۳۵۴ میلادي کې په شمالي افریقا کې پیدا شوی وو، او که څه هم په خپل ژوند کې یې پیر سفرونه وکړل خو بیرته په ۴۳۰ میلادي په خپل

ټاټوبي کې ومړ. دوه کتابونه یې د ټولو فیلسوفانو په تصدیق د نړۍ له سترو کتابونو دي چې یو یې (اعترافات) او دوهم یې (دخدای ښار) نومېږي. دوهم شخصیت هم د مقام له نظره ترده کم نه دی یعنی توماس اکویناس، دی په ۱۲۲۵ میلادي کې په ایټالیا کې پیدا شو او په ۱۲۷۴م کې وفات شو، د اکویناس فلسفه له فني اړخه تر اگوستین پخه ده، او مشهور آثار یې د شاگردانو لپاره دوه مجموعه دي: یوه مجموعه

یې د کافرانو په رد چي (د کاتولیک مذهب حقانیت) په نامه ده او دوهمه مجموعه یې د کلام د علم په نامه.

د آگستین له مرگه او د روم د امپراتوری له سقوطه وروسته هغه دوره شروع شوه چي نن ورځ ورته توره دوره ویپل کیږي. له دوی وروسته همدومره باسوادان او فاضلان پاتی ول چي د مشرکو اقوامو د تجاوز په سلسله کی خپله ټولنه محفوظه وساتي په دغسی وضعیت کی پوهانو او لوستو صرف حفاظتي او ساتونکی جنبه درلودله، او تر مودو مودو پوری هیڅ علمي مهم اثر منځته رانغی.

د آگستین او آنسلم ترمنځ په اووه سوه کلنه موده کی یوازی یو فیلسوف پیدا شو او هغه جان سکاټلنډي وو چي په نهمه میلادي پیړی کی یې ژوند کاوو خو کله چي په یوولسمه میلادي پیړی کی آنسلم ته رسیږو نو د متفکرانو د یوی مهمی سلسلې شاهدان یو چي په تیزی سره د یو بل ځایناستی کیږي، لکه په دولسمه پیړی کی آبلار، راجربیکن، په دیارلسمه پیړی کی توماس آکویناس او بیا ډانزسکوټوس، ویلیم آکمی. چي له ظهور سره یې ورو ورو منځنی پیړی پای ته ورسیدی.

ډيڪارټ

معمولاً د نوي فلسفې اصطلاح په پوهنتونونو کې کارول کېږي، له قديمي فلسفې او منځنيو پېړيو له فلسفې ددې فلسفې بېلوالی عبارت دی له: ددين د اصلاح له وخته شروع فلسفه تر نن ورځې پورې. څوک چې عموماً د جديدې فلسفې بنسټ اېښودونکی دی هغه ډيڪارټ دی، نو په روښانه عبارت، د د جديدې فلسفې اصطلاح يعنی له ډيڪارټه وروسته فلسفه.

ډيڪارټ په ۱۵۹۶ کې په فرانسه کې نړۍ ته راغی او فوق العاده ښه تحصیلات يې وکړل، خو د يو ځانگړي او مستقل فکر خاوند کس هم وو، تر اوسه يې درس وايه چې متوجې شو هغه مشران چې خبری يې حجت حسابېږي غالباً غلط استدلال کوي، په ځوانۍ کې نظام ته ننوت او د اروپا مختلفو نقاطو ته يې سفرونه وکړل، لېکن هيڅکله جبهې ته نه ولاړ، پير زړ يې دی خبری ته پام شو چې د ژوند صحنه هم د کایناتو د کتاب غوندې له تضاد او تناقض نه سرشاره ده، او دا مسئله يې تر توجه لاندې ونيوله چې آیا لار شته چې انسانان وکولی شي له هغی لاری په يو څه شي يقين پيدا کړي. او که شته نو دا لار څه رقم ده. له دی وروسته ډيڪارټ له سفره لاس واخيست او په هالنډ کې چې فکري حیات هلته تر بل هرځایه آزاد وو گوبڼه نشين شو. او تر شلو کلونو يانی له ۱۶۲۹ نه تر ۱۶۴۹ پورې يې په رياضياتو او فلسفه باندې آثار وليکل چې په عمق او اصالت کې يې ساری نه درلود، او همدا راز يې په

علومو هم ډير تحقيقات وکړل، فلسفه او علوم تر دغه وخته جدا نه بلل کېدل او تر اتلسمې پيړۍ پورې ناتفکيک شوي پاتې شول. په رياضياتو کې د تحليلي هندسې مشهوره څانگه د ډيکارټ ابداع وه.

د ډيکارټ مشهور آثار دوه دي چې يو يې (د عقل په لاره) او دوهم يې (په فلسفه اولی کې تأملات) نومېږي. لومړی اثر يې په ۱۶۳۷ کې خپور شو او دوهم يې په ۱۶۴۲ کې.

ډيکارټ هيڅکله واده ونکړ خو نامشروع لور يې لرله چې په پينځه کلنۍ کې مړه شوه او مرگ يې دده لپاره ستره عاطفي ضربه وه، هغه تل ډير لوکس لباس اغوست او بنودله يې چې د پوځ افسر دی خو تل يې د ننګياليو خلکو په نسبت د پوهانو مجلس ته ترجيح ورکوله، خو په هغه کلونو کې چې د اخلاقو د فلسفې په ليکلو بوخت وو له چاسره يې ناسته پاسته نه لرله او منزوي ژوند يې کاوو، په دري پنځوس کلنۍ کې يې د ملکې کريستينا په غوښتنه چې دی پری راضي نه وو سټکهولم ته لاړ خو ملکې ته د فلسفې درس ورکړي خدا مرګونی خطايي وه ډيکارټ په ژمي کې په ذات الریه مبتلا شو او يو کال وروسته په ۱۶۵۰م کې ومړ.

سپینوزا او لایب نیټس

له پيرو مودو رسم داسی وو چی د غرب فلسفه د اولسمې او او اتلسمې پیړیو په جریان کی په دوه مخالفو مکتبونو تقسیم کړي، د تجربې د اصالت مکتب په انگلستان کی او د عقل د اصالت مکتب په ټوله اروپا کی. لاک، بارکلي او هیوم یې لوی تجربیان پیژندل او ډیکارټ، سپینوزا او لایب نیټس یې لوی عقلیان. ددوی ترمنځ د پيرو مسایلو ترمنځ مهمه اختلافي مسئله دا

وه چی بشر له ذهن، او محض عقل نه په استفاده په دی توانیږي چی د کایناتو شناخت وکړی شي خو تجربیان بیا له دی خبری منکر ول، او ټینگار یې کاوو چی تجربه د هر هغه څه لپاره چی واقعاً وجود لري له ضروري عناصرو څخه ده، نو ضرور ده چی هر شناخت په یو نه یو قسم له تجربې منشأ واخلي. بلاخره دغه دوه مخالف مکتبونه د اتلسمې پیړۍ په اواخرو کی د ایمانوئل کانت په فلسفه کی سره یوځای شول.

په دی بحث کی غواړو چی په سپینوزا او لایب نیټس وغږیږو چی له ډیکارټ وروسته ستر عقلي فیلسوفان ول، د وخت له نظره سپینوزا له لایب نیټس نه لږ مخکی وو، او په ۱۶۳۲م کی په امسټردام کی نړۍ ته راغی، کورنۍ یې د پرتگال د یهودانو له نسله وه، چی وروسته د اسپانیا د عقایدو د تفتیش په دوره کی د دیني آزادی په لټه هالینډ ته راغلي ول، سپینوزا سره له دی چی په یهودي کورنۍ کی پیدا شوی او پالل شوی

وو خو له دیني رواج پرستی نه یې بغاوت وکړ، او په څلیریشته کلنۍ کې یهودي مراجعو تکفیر کړ، خو له نیکه مرغه هم د خوی او اخلاقو او هم د وضعیت او احوال په وجه دی خپله تنهایی ته متمایل وو او ددی لپاره چی کار ته ورسیدي انزوا یې اختیار کړه، او حتی د هایدلبرگ پوهنتون لخوا یې د استادۍ پیشنهاد هم رد کړ او د خپلو عینکو، میکروسکوپ او تیلیسکوپ لپاره د عدسیو په تراشلو بوخت شو. او همدغه هره ورځ له شیشی سره سروکار د سږو په مرض اخته کړ چی بیا په څلورڅلویښت کلنۍ کې د همدغه تکلیف له امله ومړ. د ټولو په تصدیق د سپینوزا شهکار اثر اخلاق نومیدي چی په سراسر فلسفه بحث کوي او په ۱۶۷۷م کال یانی دده د مرگ په کال دده له مرگه وروسته نشر شو. ددی کتاب یوه جالبه ځانگړنه داده چی مستقیماً د اقلیدس د هندسې په سبک لیکل شوی دی، یانی له څو متعارفي او مفهومي لومړنیو اصولو پیلیدي او د قیاسی منطق له لاری د قضیو د پرلپسی اثبات جریان شماره گذاري کوي او همداسی د ټولی عالم هستی نقشه تشکیلوي. دا کتاب غالباً د فلسفي نظام تر ټولو ستره نمونه ده چی مقصد یې د ټولو مسایلو روښانتیا ده.

د سپینوزا له مرگه یو کال مخکی دده او لایب نیټس یانی زموږ د بحث دوهم فیلسوف ترمنځه د ملاقاتونو سلسله شروع شوی وه، چی ددوه سترو فیلسوفانو د مخامخ ملاقاتونو نادره سلسله یې بللی شو. لایب نیټس د سپینوزا بلکل بالعکس شخصیت درلود، درباري، دیپلومات او همیشه په سفر کی وو په ډیرو هیوادونو کی یې افتخارات گټلي وو او له دی مخکی هم په فرهنگي اړخ کی یو لوی کس شمیرل کیده چی په متعددو علومو باندی حاکم وو. جنبشي انرژي (سینتیک) ده وضع کړی وه، بی له دی چی خبر شي نیوتن هم په دی کار لاس پوری کړی، د جامع او فاضل حساب (انټیگرل

او ډيفرينسيل) ابداع يې وکړه او په دې باب يې ليکنې تر نيوتن مخکې خپرې شوي او مورې يې تر نن ورځې له نظرياتو استفاده کوو، له دې پرته لايب نيټس يو لوی فيلسوف وو.

لايب نيټس په ۱۶۴۶م کال په لايپزيک کې نړۍ ته راغی او په هانوور کې ومړ. د تحصيل په موده کې يې داسې استعداد او هوبن له ځانه ونبود چې به يويشت کلنۍ کې د پوهنتون د استادۍ پېشنهاد ورته وشو خو ده هم د سپينوزا غوندې دا پېشنهاد رد کړ، خو يوازي د رد دلايل سره بيل وو ځکه لايب نيټس غوښتل چې

نړيوال شي، ډير عمر يې د هانوور د دوکانو په خدمت کې تير کړ او يو له همدغه دوکانو وو چې وروسته بيا د لومړي جورج په نامه د انگلستان پاچا شو. لايب نيټس هر هغه کار چې يو سړي فکر کاوو چې بايد شوی وای کاوو، په همدې وجه يې خپل فلسفي آثار په فارغ وخت کې ليکل. ليکنې يې ډيرې دي خو ليکنې يې د لنډو مقالو په شکل ليکل شوي دي تقريباً هيڅ يو اثر يې دده په ژوند نه دی نشر شوی. په دې سربيره يې له ډول ډول خلکو سره په مختلفو هيوادونو کې مکاتبه کوله هم ددغه مکاتباتو حجم او هم يې محتوا له فلسفي اړخه د توجه وړ ده. دده له غښتلو آثارو يې (موناډولوژي) او (په مابعدلطبيعه بحث) دی، يو بل مهم کتاب هم لري چې (د انساني فهم په باره کې نوي تحقيقات) نومېږي او تقريباً نکته په نکته يې پکې له خپل همعصر مخالف فيلسوف جان لاک سره بحث پکې کړی دی.

جان لاک او بیرکلی

نړۍ چی تراوسه کوم پرنفونده فیلسوفان لیدلي دي په هغوی کی یو هم جان لاک انگلیس (متولد ۱۶۳۲م) دی، عموماً عقیده داده چی د لیبرال دیموکراسۍ او د عصري تجربوي فلسفې بنیاد ده ایښې دی. لاک تجربه اصل بللی دی او فکر کوي چی زموږ برداشتونه اصلاً ممکن نه دي چی د تجربې له پولو کامل تیر شي او زموږ په تصوراتو کی حای شي. پیرو زیاتو

فیلسوفانو له لاک نه وروسته هم دا اعتقاد په مختلفو شکلونو منلی دی، او په نړۍ کی خو انگلیسي ژبي هیڅکله نه دي توانیدلي چی تر اوږدی مودی ددی فکر له تسلط نه ووځي. د تجربوي فلسفې خیره تر دی حده روښانه وه چی تراوسه د پیرو خلکو په ذهن کی واضح، بدیهي او د شعور په حکم کی عادي ده، او کله خو به چی پخپله د لاک په خوله بیانېدله نو به یې نتایج بیخي انقلابي ول، که به په فلسفه کی وو، که به په طبیعي علومو کی او که به په سیاست کی وو د لاک د ویناوو یوه برخه به همیشه دا وه چی (په ږندو سترگو هیڅکله د چا د عرف او عاداتو پیروي مه کوئ، حقایق په نظر کی ونیسئ او خپله فکر پری وکړئ). دا فکر د سیاست په نړۍ کی خپله یو انقلابي حیثیت لري، په فرانسه کی یې د وولتر او د دایرة المعارف د ملگرو په اذهانو بیخي ژور تاثیر وکړ د فرانسی له انقلابه مخکی یې د یو مسلط عامل په توگه فکرونه تنظیم کړل. د امریکې د بنیادگزارانو به مسلسل لاک مدنظر وو او د

اساسي قانون د تدوين په وخت يې د قوانين د لاک د نظرياتو په سيوري کی جوړ کړل چې د استقلال اعلاميه يې د تاثير بهتره بېلگه ده.

لاک د ويست مينستر په مدرسه کی (چې په هغه وخت کی احتمالاً په ټول انگلستان کی بهترينه مدرسه وه) او د اکسفورډ په کرايست چرچ کالج کی درس ولوست، او په همدی ځای کی يې تر پينځه دیرش کلنۍ پوری تدریس ورکړ. همداراز يې د طبابت صلاحیت او جواز ترلاسه کړ او له پوهنتوني ژوند وروسته سياست او طبي تحقيقاتو ته ننوت (کله چې ژوندی وو نو اکثراً به د پاکټرلاک په نامه هم يادېده)، په هغه اړودوړ کی چې انگليسانو (سرلوی انقلاب) باله لاک مجبور شو چې د ځان د ساتنې لپاره هالنډ ته پنا يوسي او يو له هغو لومړنيو انگليسانو وو چې په ويليم اورنج پسې د ستورات سلسلې د پرځولو لپاره انگلستان ته ستون شو. له دی مخکی کلونه کلونه د خپلې ليکنی (د انساني فهم باره کی تحقيق) په تکميل بوخت وو چې په فلسفه کی يو شهکار بلل کيږي. دا ليکنه په ۱۶۸۹ م کی کله چې لاک اوه پنځوس کلن وو نشر شوه، خو په پښتۍ يې ۱۶۹۰ م ليکلي دي نو شايد د همدی اشتباه له امله يې د نشر کال دا بنودل کيږي. له دی وروسته يې هم تر ۱۶۹۳ م پوری څو کتابونه وليکل. لاک دوه اويا کاله عمر وکړ او نور څه يې هم وليکل او نږدی ټولی ليکنی يې د پينځو کلونو په دوران کی خپری شوی.

له لاک وروسته بل انگريزفيلسوف چې نړيوال شهرت لري جورج بيرکلي دی، بيرکلي پير ځايونه له لاک سره غبرگون هم بنودلی خو له دی سره سره بهتره ده چې په دواړو يوځای بحث وکړو.

بیرکلی په ۱۶۸۵ م کال په ایرلینډ کې پیدا شو، او د ډوبلین ښار په ترینایټي کالج کې یې درس ولوست، او ټول آثار یې چې په فلسفه کې یې نن ورځ د شهرت مایه ده د عمر د شل او دیرش کلنۍ ترمنځ نشر ته وسپارل لکه (د بینایي جدیده نظریه) او (دانساني معرفت اصول). ځینی نور آثار یې ددی مستحق دي چی لابنه وپیژندل شي، خو هغه آثار چی دده د شهرت لامل شوي دي همدغه دي چی پورته مو ذکر کړل. بیرکلی په ۱۷۳۴ م کی د مذهبي پېشوا مقام ته ورسېد او تر نن ورځې پوری غالباً د همدغه لقب یادیږي. د ژوند ډیره برخه یې به ټولنیزو فعالیتونو او یوه عمده برخه یې په نوی نړۍ (یانی امریکا) کی تیره شوه. د بیل په پوهنتون کی یو کالج هم دده په نامه دی او په کلیفورنیا کی د بیرکلی ښار هم دده په نامه نومول شوی، بیرکلی په ۱۷۵۳ م کی ومړ او جسد یې د اکسفورډ په کریسټ چرچ کالج کی دفن شو کوم چی مخکی د لاک کالج وو او زوی یې هم دغلته تحصیل کاوو.

ډيويد هيوم

هغه ستر فيلسوف چي خپل ټول آثار يې په انگليسي ليکلي خو دی انگليس نه وو بلکي سکاټلنډی وو ډيويد هيوم نومېږي، په کال ۱۷۱۱م په ايډينبرو کی نړۍ ته راغی. هيوم د خپل کار بهترين آثار هغه وخت وليکل چي کله دی خوان وو، په اتلس کلنۍ کی يو ډول عقلي مکاشفې لاس ورکړ او اته کاله يې له دی وروسته د يو غټ او انقلابي کتاب (د انساني طبيعت په باب رساله)

باندی مصرف کړل، خو له ډير سست او کمزوري غبرگون سره مخ شو لکه چي دی پخپله وايي (له چاپخانی مړی پيدا شوی وو)، هيوم د ديرش او څلويښت کلنۍ په عمر کی يو حل بيا کوشش وکړ چي تير جبران کړي او خپل ياد کتاب په نوي شوق په نسبتاً کوچنيو دوه جلدونو کی بيا خپاره کړل چي يو يې (دانساني فهم باره کی تحقيق) او بل يې (داخلاقو د بنسټ په باب تحقيق) نومېدل خو دا حل يې هم د تير کتاب په څير پخ استقبال وشو او نور نو ظاهراً هيوم فلسفې ته شا کړه. د عمر د څلويښت او پنځوس کلونو په منځ کی يې د بریتانیې د تاريخ په باب کتاب وليکه چي تقريباً تر يونيم سل کلونو پوری په خلکو کی محبوب وو او د تاريخ د استناد په توگه به تاريخپوهانو گټه تری اخيسته، او په همدی وجه يې نن ورځ کله خلک د مؤرخ په لقب هم يادوي، د خپل حیات په موده کی يې د يو اقتصاددان په توگه هم په خلکو

کی تاثیر درلود او کله چی د کرنسی خبره راپورته شوه نو د هیوم نظریات پکی یوخل بیا مرکزی رول ولوباوو، همدا راز د دولتي امورو په برخه کی یې هم کافي پوهه لرله، د انگلستان او اتریش په جگړه کی یې د لوړپوړي افسر په دنده خدمت هم کړی، یوه موده یې په پاریس کی د برطانیې د سفیر او وروسته بیا د بهرنیو چارو وزارت مرستیال شو.

هیوم مختلفو محافلو ته تگ راتگ درلود، او هر چپرته د خپلی خوشطبیعتی او نبوغ په وجه محبوب وو، د دوستی لپاره یې داسی کمساری استعداد درلود چی کولی یې شول د فرانسوي همعصره فیلسوف ژان ژاک روسو ملگری هم شي، حتی یو وخت خو روسو غوښتل چی د هیوم د شتون په وجه په انگلستان کی ژوند وکړي، په فرانسه کی هیوم په (le Bon David) مهربان پیوید مشهور وو، او په پلرني ښار ادینبورو کی خو دده د اوسپدنی واټ د پاک پیوید په واټ مشهور وو. داسی القابو ته په پام سره شاید دا د روزگار یوه لوبه وه خو هیوم به د خپل وروستي فلسفي شهکار په لیکلو بوخت وو یعنی په فطري دین باندی ژور او تومبونکی نقد کول غوښتل چی له مرگ مخکی یې په اړه څوک نه پوهیدل. هیوم په کال ۱۷۷۶م کی ومړ، او کتاب یې (د طبیعي دین په اړه څو خبری اتری) چی د ځینو په نظر دده بهترین کار وو په ۱۷۷۹م کی چاپ شو.

هیوم پیر جذاب او زړه راښکونکی شخصیت لري او همدا راز باید دی په ادینبورو کی د اتلسمې پیړی د هغه فکري او عقلي خوځښت عامل هم وبولو چی اوس یې موږ د (دسکاټلنډ د روښنفکری غورځنگ) په نامه پیژنو، هغه نهضت چی په ترتیب سره یې ستر فیلسوفان ستر اقتصادپوهان ستر انگلیس ژوندلیکونکی، پیویدهیوم، ایډم

سمیت او جیمز بازول راوتوکول. دغه دریاوارو کسانو یوبل پېژندل، ایډم سمیت خو د هیوم یو له صمیمی دوستانو څخه وو چی ډیر سخت د هغه ترتاثیر لاندی وو، بازول غوښتل چی د هیوم ژوندلیک ولیکی خو افسوس چی هیڅکله په دی کار بریالی نه شو.

کانت

ایمانویل کانت هغه کس وو چی فیلسوفان یی یو داسی شخص بولي چی د لرغوني یونان له وخته تر نن ورځې پوری یی سیال نه دی پیدا شوی، کانت په ۱۷۲۴م کال په گونیگسبرگ کی وزیرید او همالته تر نژدی اتیاکلنی پوری واوسېد او په ۱۸۰۴م کی ومړ، دده باره کی پیری خبری کیږي لکه چی وایي کانت هیڅکله له کونیگسبرگه

بیرون ونه ووت او د عمر تر وروستی شپې پوری یی له خپل ټاټوبي بهر پنبه کیننېوده، همدا راز وایي چی دی د خپل ورځني ژوند د تقسیم اوقات سخت پابند وو چی د کونیگسبرگ خلکو په اسانی کولی شول ساعتونه یی د عبور په وخت د خپل کور له پنجره نه وشمېري. کانت هیڅکله واده ونکړ او ژوند یی ظاهراً بلکل آرام او بی حادثې تیرېده. خو هیڅکله هغه وچی لرگی هم نه وو چی پورته مو تشریح کړه، یانی نسبت نورو خلکو ته نیکخویه، نیک لباسه، په محاوره کی دروند او نکته سنج وو. په کونیگسبرگ پوهنتون کی چی له دیرش کاله زیات یی هلته استاد یی لرله د تدریس په وخت یی بنکلی بیان درلود او په درسونو کی یی لاس پیر خلاص وو.

حیرانوونکی ده چی کانت لومړنی ستر معاصر فیلسوف وو چی په پوهنتون کې یی تدریس کاوو، پیکارټ، سپینوزا، لایب نیټس، جان لاک، بیرکلی او هیوم هیڅ یو د فلسفی درس نه ورکاوو، حتی تر یوی بلی پیری یانی تر نولسمې پیری پوری هم همدا دستور وو، یوازی بارز شخص هیگل له دی مستثنی وو خو شوپنهاور،

کارکیگور، کارل مارکس، جان سټورټ میل او نیچه هیخ یو پوهنتوني فیلسوف نه وو. نیچه خو حتی پوهنتون خوشی کړ خو فیلسوف شي، په جدید عصر کی، کله چی نولسمې پیړۍ ته رسیږو وینو چی تقریباً ټول ستر فلاسفه پوهنتونیان دي، دا بیله خبره ده چی وویلی شي چی آیا د فلسفې مسلکي کېدو لپاره همدا طرز بڼه دی که نه. یادا چی له دی لاری تیرېدل نشته.

بیرته ورگړخو د پوهنتون یو ستر او لومړني استاد ته، د کانت د خوانی او د ژوند د منحنیو وختونو لیکنو هغه ته ډیر شهرت ورکړ، خو نن ورځ دده هیخ اثر پرته له ډیرو کمو کسانو لوستونکي نه لري، دده ځینی لیکنی وی چی اووه پنځوس وروسته یې په تدریج نشر شوی او انتشار یې همداسی تر اويا کلنی وروسته هم ادامه درلوده. دا وخت دی یو ډیر عجیب کار وکړ او هغه دا چی د عمر په وروستی موده یانی زړښت کی یې یو کتاب ولیکه چی د ټولو په تصدیق د کانت شهکار د هغه همدا کتاب دی چی (په محض عقل نقد) نومېږي، چی په ۱۷۸۱م کی چاپ شو او په لومړي سر کی څوک بڼه پری پوه نه شو، په دی وجه کانت دوه کاله وروسته ددغه کتاب محوري مباحث په یو کوچني جدا جلد کی چی (سریزه) یا تمهیدات نومیده چاپ کړه، او څه موده وروسته یې بیا په تدریج سره په نورو کتابونو کی د خپل شهکار مباحث تشریح کړل. همدا راز یې یو بل کتاب (د مابعدالطبیعه اخلاقو بنیاد) هم ولیکه چی په ۱۷۸۵م کی نشر شو او له هغه وخته تر نن ورځې پوری په اخلاقي فلسفه لوی تاثیر لري.

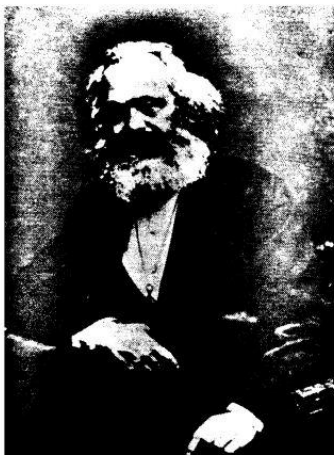
هيگل او مارکس

د هيگل غوندي کم فيلسوفان به وي چی په واضحه يې
د نړۍ مخ بدل کړی دی، هم خپله يې د المان په نشنليزم
باندی تاثیر پريبنی دی او هم يې غيرمستقيم د خپل
مرید کارل مارکس (چی زموږ د عصر پير حکومتونه يې
نوم د ځان د وصف په توگه کاروي) د مشهورو آثارو په
مت نړيوال خطوط په خپل ځان پسې رابنکلي دي. نو که
وغواړو چی په نړۍ د هيگل تاثیر ووينو نو خپل
چاپيريال ته دی وگورو. هيگل د نړۍ د سياسي حالاتو ترڅنگ په فلسفه هم همدومره
سترتاثير لري لکه چی وايي د فلسفې تاريخ له هيگل نه تر اوسه پوری، ممکنه ده
چی دده د آثارو په مورد به رنگارنگ عکس العملونه وي.

گيورینگ ويليم فريدریش هيگل په ۱۷۷۰م کال په اشتوتگارت ښار کی نړۍ ته راغی
او د عمر پيره برخه يې په تدريس تيره کړه لومړی په هايډلبرگ او بيا په برلين کی د
فلسفې استاد شو. هيگل فلسفې ته پير وروسته راغی خو کله چی په ۱۸۳۱م کی
وفات شو نو په سراسر المان کی تکړه فلسفي وو، د څه مهم او پرنفوذۀ آثار يې (د
ذهن پديده، د منطق علم، د حق فلسفه، د تاريخ فلسفه).

د هيگل څوتنه پيروان خپله هم مشهور شول خو ددی يو شهرت هم کارل مارکس ته
نه رسيږي، مارکس په ۱۸۱۸م د المان په تراير ښار کی وزیږيد، او په ځوانۍ کی هغه

وخت چي فلسفه يې لوستله د هيگل ډير سخت تاثير پري وشو، خو تر هغې سوسيالست وو چي ترڅو يې په پينځه ويشت کلني کي فلسفه له المانه، سياست له فرانسې او اقتصاد له انگلستانه ترلاسه کړ، او په خپلو کي يې مخلوط کړ او يو قوي نچور يې تري راوويست چي نن ورځ په مارکسيزم مشهور دي. په ۱۸۴۸ م د يو پيسه دار کارخانوال

په موافقه چي فريدريش انگلش نومیده يې د کمونست بيانیه وليکله. شايد د عقايدو او افکارو په تاريخ کي بله هيڅ همکاري دومره د اهميت وړ نه وي لکه د مارکس او انگلش چي ثابته شوه، ددی لپاره چي مارکس د ليکلو قابل وي انگلش د عمر د پيري برخي معاش ورکاوو، مارکس د ژوند پيروخت د ځيني سياسي فعاليتونو په وجه له وطنه جدا تير کړل، په يوديرش کلني کي لندن ته لاړ او تر مرگه ياني تر ۱۸۸۳ م پوري هملته پاتي شو، او قبر يې د هاي گيت په مقبره کي دي، اوږده کلونه يې په مطالعه او کار باندی د برتانيې په قرأت خانه کي تيرکړل او همدغلته وو چي شهکار يې (دسرمایې کتاب) وليکه چي په ۱۸۶۷ م کي نشر شو. مارکسيزم په خپله د فلسفې د منل شوي کلمې په مانا نه ده ليکن بڼکاره ده چي د فلسفې عمده عنصر برخه پکي لري او دغه عنصر هميشه هيگل وو.

شوپنهور

ممکنه ده فکر وکړو چی هغه یوازینی رشته چی د ورځنی سلیقی له زیږیدلو هوسونو نه تابعیت نه کوي فلسفه ده، خو داسی نه ده، په فلسفه کی هم د بشر د نورو فعالیتونو غوندی ظاهراً هر نسل د تیر نسل په کړنو غبرگون بنیي چی په نتیجه کی یې هغه لیکوالان چی آثار یې ډیر لوستونکي لري له پامه لویږي او نوی څیری راځلیږي، ددی کار حاصل دا وي چی

په هر معین وخت او سیمه کی یوڅه کسه د گوتو په شمار خلک مشهور شي او د مطالعی پام ورته ورگرځي او تیر مشهور خلک له پامه غورځي خو یو وخت بیا ځل داسی راځي چی همغه هیرو شوو خلکو آثار د اړتیا له مخی خلک میدان ته راباسي او آثار یې بیا په اصطلاح بابیږي او دا پروسه همداسی روانه وي.

د هغو فلاسفه وو له منځه چی په دی سرنوشت اخته وو یو یې هم شوپنهور دی چی د عمر ډیره برخه یانې د نولسمې پیړی لږ ډیر له پامه وغورځېد خو د همدغه پیړی په دوهمه نیمایي کی یوځل بیا د نومیالیو او پرنفوزه فلسفیانو مقام ته ورسېد. خو د شلمې پیړی په لومړیو کی بیا داسی کلک هیرشو چی د فلسفی د استادانو لپاره یې آثارو نور د مطالعی ارزښت نه درلود، خو ددی زموږ په عصر کې ددغه سترفیلسوف آثار بیا د توجه وړ گرځېدلي دي ددی علتونه ډیر دي خو موږ راځو بیرته خپلی اصلي خبری ته.

آرتور شوپنهاور په ۱۷۸۸م کی په پینزیگ یا اوسني گودینسک کی زیږیدلی، کورنی یې خونسله مسلسل د هغو پیسه دارو تجارانو له جملی نه وه چی په هانزای مشهور ول. شوپنهاور هم د نړیوال تجارت مسیر ته د داخلېدو لپاره روزل شوی وو نه د علمي او تحقیقاتي زوند لپاره. خو ده له کورنیز تجارت سره مینه نه درلوده او په پیر ټینگار پوهنتون ته لاړ او باقی عمر یې د هغه بودیجی په مت چی لرله یې په مستقلو مطالعاتو او لیکلو تیر کړ. ده د پاکتری، تیزیس هم نن ورځ د یو کلاسیک اثر په توگه ارزښت لري، شوپنهاور تراوسه دوه یا درویشت کلن وو چی هوډ یې وکړ څو شهکار (نړی د ارادی او نمایش غوندی) ولیکي. دا لیکنه په ۱۸۱۸م هغه وخت چی ده پښه دیرش کلنی ته کښوده منتشر شو، له دی وروسته تر دوه اويا کلنی پوری شوپنهاور پریمانه آثار نشر کړي دي، همدا راز یې د مقالو مجموعه چی تفننات او متممات نومیري او دوه نور کوچني د اخلاقو کتابونه چی د اخلاقو اساس او د ارادی اراده نومیري هم خپاره شول، یو بل کوچنی کتاب هم لري چی د طبیعت اراده نومیري، په دغه کتاب کې یې غوښتل وښيي چی جدید علمي اکتشافات ده د فکر زیږنده ده، خو ده په لیکنو کی تر ټولو مهم تحریر چی وو هغه (نړی د ارادی او نمایش غوندی) اثر دوهم حل چاپ وو چی د لومړي اثر دوه برابره حجم یې درلود او په ۱۸۴۴م کی منتشر شو.

شوپنهاور د څو ځانگړنو له امله جالب وو، آثار یې بلافاصله د کانت له آثارو وروسته راځي، او د غربی فلسفې په اصل جریان کی خاص ځای لري. له هندو او بودایي آیین نه پیره ښه اطلاع لري او یواځینی غربی فیلسوف دی چی د شرقیانو او غربیانو د افکارو ترمنځ مهمو او پرمعنا مشابهنونو ته اشاره کوي، له دی هاخوا، دی لومړنی ستر غربی عالم دی چی په ښکاره او صراحت سره د خدای له وجود نه انکار کوي،

له شوپنهاور پرته هيڅ بل ستر فيلسوف د هستۍ په نظام کې هنر ته دومره ستر مقام نه اختصاصوي په همدې وجه د نورو ټولو فيلسوفانو په نسبت په جديد عصر کې د هنرمندانو ترمنځ دې پير محبوبيت لري، خپله د الماني نثر له بهترينو استادانو څخه دې خو بايد ووايو چې د شوپنهاور فلسفه، نثر او نور آثار دومره عميق دي چې په پيره مشكله سړي کولی شي ژورو ته يې ورسېږي.

نیچه

هر فهرست چی د نولسمې پیړۍ د فلسفې له حوزی دباندى تاثیرلرونکیو فیلسوفانو نومونه ذکر کوي باید د هیگل، مارکس، شوپنهاور او نیچه له نومونو خالي نه وي، په اروپا کی له انگلستان نه په استثنی سره نیچه په فلاسفه وو هم بیحده تاثیر درلود، لپکن تر څه موده مخکی پوری یې له انگلیسانو یوازی عناد او

بدگمانی لیدلی ده خو په نوره نړۍ کی داسی احساسیږي چی د نیچه آثار یوه خاصه توجه حاصلوي لگیا ده، او تازه وینو چی د ژبې د تحلیل اهل فلاسفه یې د آثارو کتلو ته متوجې شوي دي. البته نیچه په ادیبانو همپشه ژور تاثیر لرلی دی چی په هغی جملې کی د انگلیسی ژبی مشهور لیکوالان لکه برناردشو، انگلیسی شاعر ویلیم بیتلرییټز او مشهور شاعر او رومان لیکونکی پی ایچ لاورینس هم راځي. نیچه په نثر کی هم بڼه وو او د نړۍ په ډیرو ژبو یې نثر ژباړل شوی دی.

فریدریش نیچه په ۱۸۴۴م کال د المان په ساکسونی ایالت کې نړۍ ته راغی، په پوهنتون کی د یونان او لاتین د ژبی او معارف په پوهه کی فوق العاده وځلېد، او تر اوسه ترڅوویشت کلنی نه وو رسېدلی چی د پوهنتون د استادۍ څوکی ته ورسېد هغه څه چی په هغه زمانه کی بیساری وو. خو وروسته یې تدریس او پوهنتون ته شا کړه یوازیتوب یې غوره کړ او فیلسوف شو. شپاړس کاله یې لیکل وکړل او ډیری لیکنی یې کوچني کتابونه دي یا مقالې او ویناوی دي. پېژندل شوي کتابونه یې (انسان او

تراژیدي، انساني خاکه، له نیک او بد هاخوا) او د اخلاقو نسب دي. او تقریباً مشهور کتاب یې زرتشت دی، دی په لومړي سر کی د شوپنهاور او واگنر له نظریاتو ډېر اغیزمن وو. خو وروسته یې له دواړو زړه تور شو او داسی حد ته ورسېد چی بعضی مشهورې جدلنامې یې د واگنر خلاف ولیکلې.

نیچه د ژوند د خلاقیت د دورې له څلورو کلونو زیات د فکري وحدت په هیڅ دستگاه رامنځته کولو ونه توانېد، خو وروسته ورو ورو په دی فکر کی شو چی باید د خبرو ټول عمده موضوعات یې باید په یو جامع اثر کی سره راټول کړي، لومړی یې غوښتل چی ددغه اثر نوم (قدرت ته معطوفه اراده) او بیا یې (د ارزښتونو پلټنه) نوم ورته غوره کړ، خو خبره داوه چی نیچه همپشه رنځور وو، مگر د ۱۸۸۹م په جنوري کې په ټولییزه توگه د سیفیلیس د دریمې دوری رواني ناروغی په پایله کی له پښو ولوېد، او له همغه وخته ترمرگه پوری یانی ۱۹۰۰م پوری بیچاره او ناتوانه د جنون په پنجو کې پروت وو.

هوسرل او هايډگر

يو له هغو فيلسوفانو چي د شلمې پيړۍ په لومړيو کي يې فعاليت کاوو او هميت يې په مراتبو له هغې ډير دى چي له فلسفې خارج حوزه کي يې لري، دا شخص د ايډمنډ هوسرل په نوم يو جرمني دى، چي په ۱۸۵۹ م کي پيدا او په ۱۹۳۸ م کي مړ شو، د يو جامع تصديق په بنا د هوسرل شهکار هغه اثر دى چي منطقي تحقيقات نومېږي. دا اثر په دوه جلدو کي په

۱۹۰۰ م او ۱۹۰۱ م کي نشر شو، بله ليکنه يې د تصوراتو په نامه دى چي له لومړي اثره دولس کاله وروسته چاپ شو. هوسرل د خپل ځانگړي بحث له مخي په فلسفه کي د آگاهي د منظم تحليل په خاطر يو نوي مکتب پرانيست چي په معاصره فلسفه کي يې پدیده پيژندنه بولي. په دې اصطلاح کي د هر هغه څه تحليل راځي چي په مستقيمه تجربه پوري اړه لري نه مادي اشياء. خو په دې کي ډير جنجالي موارد هم شته، ځکه دا اصطلاح يوازي د شخص په افکارو دردونو عواطفو او خاطراتو نه بلکي په موسيقي رياضياتو او ډيرو نورو شيانو باندې هم اطلاقېږي.

د هوسرل له پيروانو يو هم مارتين هايډگر دى، مارتين په ۱۹۲۷ م کال د وخت او هستي په نامه يو کتاب نشر کړ چي هوسرل ته يې اهداء کړى وو او په دغه ليکني سره يې مستقلة لاره مخکي ونيوله، د هايډگر وخت او هستي کتاب په شلمه پيړۍ

کی د اصالت وجود فلسفی یا اگزیٹینشلیزم سرچینه شوه. په شپږاتیا کلنی کی مړ شو خو د عمر په دغه اوږده برخه کی یې له یاد کتاب پرته نور ډیر کتابونه هم ولیکل خو شهکار یې همدا وخت او هستي وه. له هایډگر نه مخکی هم اگزیٹینشلیزم شهرت درلود بلخصوص ژان پل سارتر بحث پری درلودلی حتی د سارتر مهم فلسفي

کتاب هستي او نيستي هم دا مسئله تر یو اوږده بحث لاندی نیولی ده خو مسلم استاد یې هایډگر وو او داسی عقیده شته چی سارتر دی له هایډگر نه د تاثیر څه بوی اخیستی وي. نو دلته په فلسفه کی له یو روښانه او مشخص تحول سره مخ کیږو چی له هوسرل نه هایډگر ته رسیري او له هایډگر نه سارتر ته.

دلته اړینه ده چی له یو بل شخص نه هم یادونه وکړو او هغه موريس مولو پونتي وو، چی به ۱۹۴۵م کی یې د حسي ادراک پیژندنی په نامه مهم کتاب خپور کړی وو، سارتر او مولو پونتي یو وخت صمیمي دوستان ول او په شریکه یې یوه مجله هم تأسیس کړی وه، چی مسئولیت یې مولوپونتي ته ورپه غاړه وو، خو عمر یې جفا ورسره وکړه او په دري پنځوس کلنی کی مړ شو.

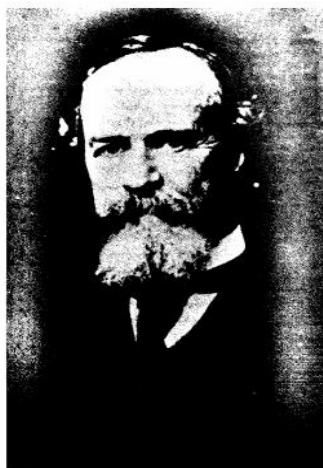
د اصالت عمل فلسفه (امریکایی پیروان)

په فلسفه کی هم د نورو پیرو زمینو غوندی د انگلیسی ژبې د فعالیت مرکز متحده ایالات دي نه برتانیه. لېکن دا تازه خبره نه ده او د امریکی فلسفه له سل کاله مخکی وخته تر نن پوری نړیوال اهمیت لري، څنگه چی برتراندراسل یې په خپل ژوندلیک کی وایي چی د نولسمې پیړۍ په اواخرو او د شلمی پیړۍ په لومړیو کی د هارورډ د فلسفې له مکتبه بل بهتر حای نه پیدا کیږي، د امریکا د فلسفې ترټولو برجسته نمایندگان دری نفره ول چی له هغه وخته تر نن پوری هماغسی پایداره پاتی دي. یو له دوی نه سي ایس پیرس دوهم یې ویلیم جیمز او دریم یې جان دیویی دی. کله دوی ته د یو کلي عنوان لاندی د اصالت عمل مکتب امریکایی پیروان وایي، خو حقیقت دادی چی ددی دریاوړو ترمنځ له هغی تفاوت پیر دی چی ددغه نامه له عنوان راوځي.

پیرس په هارورډ کی د ریاضی د یواستاد زوی وو او په ۱۸۳۹م کال نړۍ ته راغی، او له لومړي سره یې په ریاضیاتو او علومو کی تربیه شوی وه، او د فیزیک له لاری به یې گټه ترلاسه کوله یوازی په فراغت کی به یې فلسفی ته وخت ورکاوو خو تر اته څلویښت کلنی پوری یې بیا ټول وخت فلسفې ته ورکړ او له نورو علمي مشاغلو څنگ ته شو، په تأسف سره باید ووايو چی ددی کار په نتیجه کی کله چی په څلوراویا کلنی کی مړ کېده نو پیر د فقر او غربت ژوند یې درلود. هغه هیڅکله په خپل عمر کتاب ونه لیکه.

او ټولی لیکنی یې ترمرگ وروسته په هغه مجموعه کی چاپ شوی چی د مقالاتو مجموعه نوم یې درلود. خو لا تر نن ورځی یې داسی لیکنی شته چی چاپ شوي نه دي.

ویلیم جیمز تقریباً چی د پیرس همزولی وو. په ۱۸۴۲ م کی نړی ته راغی د هغه غوندی یې په هارورډ کی تحصیل وکړ او له طب نه خلاص شو، لومړی یې په هماغه پوهنتون کی د اناتومی او فیزیولوژی درس ورکاوو بیا د فلسفی استاد شو او بلاخره یې د روانشناسی تدریس کاوو. له مشهورو کتابونو څخه یې د روانشناسی اصول، داخلي سیل، او اصالت عمل

یا پریگماتیزم دي. او بلاخره په ۱۹۱۰ م کی ومړ. خو جیمز د پیرس په خلاف په خپل ژوند نړیوال شهرت ته ورسېد، جالبه داده چی دده له وروڼو نه یو هنري جیمز مشهور رومان لیکونکی وو چی د ژوند په ډیرو شیبو کی یې داسی احساس کاوو چی گویا د خپل ورور تر شعاع لاندی دی چی نړیوال شهرت یې موندلی.

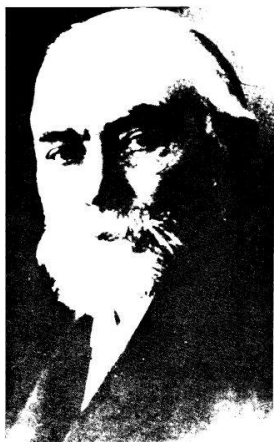

دریم او وروستی لوړپوړی امریکایی فیلسوف جان دیویی وو چی په ۱۸۵۹ م پیدا او په ۱۹۵۲ م کی ومړ، دده ټول عمر په پوهنتونونو کی تیر شو، لومړی یې په میشیگن پوهنتون، بیا په شیکاگو پوهنتون، او وروسته یې د نیویارک په کولمبیا پوهنتون کی درس ورکاوو. ډیر کم فیلسوفان به وو چی دده هومره یې په علمي او ټولنیزو امورو کی تاثیر

لرلی وي، صرف فلسفی یې په تربیه او بنسونه کی ځانته نړیوال شهرت درلود، او له

فلسفی هاخوا یی هم په جهاني سطحه نوم کم نه وو. کتابونه یی ډیر دي خو دلته یی یوازی د یو څو کتابونو نومونه اخلو لکه: دیموکراسی او تربیت، د انسان کردار، تجربه او طبیعت، او د یقین پلټنه.

فرگه او برتراند راسل

نن ورځ چي د فلسفې کومه لويه برخه په انگليسي ژبه د خلکو ترمنځ رواج لري هغه له دوه کسانو سرچينه اخلي. يو يې گوتلوب فرگه او بل برتراندراسل دی. فرگه او راسل ترډيره له يو بل نه مستقل کار کاوو، لېکن په خپل کار سره يې د جديد منطق بنياد کېښود، له هغې پورته چي کوم څه ددی دواړو له لاسه رامنځته شو هغه د رياضياتو اصول، او له منطق سره د

رياضياتو رابطه وه. خو دغو پايلو داسي حالت غوره کړ چي ورو ورو يې په ټوله فلسفه ژور تاثير پريښود، همدا خبره د بل فيلسوف ويتگنشتاين باره کي هم کولي شو، هغه هم په ډير واضح او مستقيم طرز په فرگه او راسل پسې راغی. ويتگنشتاين د راسل له شاگردانو څخه وو او د فرگه په توصيه له هغه د تحصيل د حاصلولو لپاره ورغلی وو، خو وروسته د شلمې پيړۍ د فلسفې په ميدان کي داسي ځای ته ورسېد چي هيڅوک يې پله ته نشول رسيدلی.

خو گوتلوب فرگه بيا الماني وو، په ۱۸۴۸ م کي نړۍ ته راغلی وو او د ژوند ټوله موده يې د رياضي په برخه کي په يو نومورکي حالت کي د ینا په پوهنتون کي تيره کړه. او يوازي له مرگ وروسته يې د فلسفې په ميدان کي نوم پيدا کړ. لومړنی اثر يې چي په ۱۸۷۹ م کي چاپ شو د Begriffsschrift په نامه وو چي که څه هم په انگليسي ژبه يې د عنوان کافي معادل نه وو نو په همدغه نامه ثبت شو چي مانا يې ده (د نشانو په قالب کي مفهومونه راوړول). په ۱۸۸۴ م کي فرگه خپل دوهم اثر چي د حساب د علم

بنیاد نومیده منتشر کړ، او له هغی وروسته یې همداسی د مهمو آثارو لیکلو ته ادامه ورکړه. د حساب د علم بنیادي قوانین په نامه یې بل کتاب هم په دوه جلدو کې چاپ شو. له دی ټولو سره سره د فرگه لیکنی دومره ژوری او پیچلی وی چی تر څو یې د برتراند راسل توجه جلب نکړی تر هغی د خپلی ژورتیا له امله نا پیژندل شوي پاتی ول.

راسل له فرگه نه بلکل بدل شخص وو. دی د انګلیس د پخوانیو وزیرانو له جملی وو. او د خپل مشر ورور له مرگ وروسته د یو لوی قوم مشرتوب هم همده ته ورپاتی وو، نه یوازی په فلسفه کی بلکی په سیاسي او ټولنیز ژوند کی هم همیشه برجسته شخص وو، او که ووايو دروغ به نه وي چی له بلوغیت عمره ترمرگه پوری تل یو مشهور کس پاتی شوی

دی، د کتابونو او جرایدو لیکنی یې په یو لوی حجم کی موندلی شی. ټول خلک یې د راډیو او ټلوویزیون له خپرونو سره بلد وو، راسل د خپل دغسی ټولنیز خوی له امله د انگلستان راتلونکی نسلونه تر خپل ژور تاثیر لاندی راوستلي ول، د فلسفی د لوړی اوازی باعث یې دا وو چی په منطق او ریاضي کی یې ډیر لوړ فني او تخصصي کار کړی وو. نه د سیاسي او ټولنیزو تصوراتو او افکارو په مخ. راسل په ۱۸۷۲ م کی نړی ته راغی او تر ۱۹۷۰ م پوری ژوندی وو. په فلسفه کی یې ستر کار د ۱۹۲۰ او ۱۹۳۰ کلونو په جریان کی پای ته رسیدلی وو خو تقریباً تر مرگه پوری په سیاسي ډگر کی فعال وو.

ویټگنشتاین

په فلسفه کی هم د ژوند د نورو اړخونو غوندی د فعالیت او لیاقت له لحاظه ژوندي اشخاص تر پیره د مړو کسانو په نسبت تر مناقشی لاندی وي، که تاسی همدا نن په ټوله نړی کی د فلسفی د استادانو نظر اخیستی وای چی بهترین ژوندي فیلسوف څوک دی؟، نو یقین لرم چی هیڅ یو کاندید به مطلق اکثریت نه وو راغلی، نو ښه داده چی سپری وپوښتي

چی په اخري وفات شوو فیلسوفانو کی بهترین فیلسوف څوک دی او نن ورځ دغسی کس زموږ په نزد ویټگنشتاین دی.

لوپویک ویټگنشتاین په کال ۱۸۸۹م په وین کی نړی ته راغی، پلار یې چی وروسته بیا پیر زیات دولت ده ته په میراث پرېښود داوخت یې په اتریش کی د فولادو له نورو صنعتگرانو سره کار کاوو. ویټگنشتاین له ماشومتوبه له ماشین آلاتو سره شوق درلود او پیر تحصیلات یې په ریاضیاتو فزیک او هندسه کی وکړل، د اینجینیری له ختمیدو وروسته یې د برلین په مانچستر کی د هوایی اینجینیری دری کاله تخصص وکړ. په همدغه وخت کی د ماهیت په باب د ژورو مسایلو مجذوب شو چی کار یې پکی کاوو، د برتراند راسل د ریاضیاتو د اصولو له کتاب نه په الهام یې اینجینیری پرېښوده او د ریاضیاتو د فلسفی د مطالعی لپاره کیمبریج ته لاړ، او خپله د راسل تر نظر لاندی تحصیل ته ادامه ورکړه، پیر وخت نه وو وتلی چی هرغه څه چی له راسل نه ممکن وو یاد یې کړل، او له هغی وروسته یې بدیعو او مبتکرانه تفکراتو ته مخ کړ، دا تفکر

یې د فلسفې په منطقي رساله منجر شو، دا کتاب په ۱۹۲۱ م کی نشر شواو معمولاً خپله یې هم په عنوان کی رساله یاد کړی دی.

ویټگنشتاین معتقد وو چی ریښتیا یې هم ټول د فلسفې بنیادي مسایل په دغه کتاب کی حل کړي دي، نو یې فلسفه پریښوده او په نورو کارونو مشغول شو، خو دده رسالی په کیمبریج کی د انگیزو په تحولاتو کی ونډه واخیسته د نویو منطقي پرمختگونو باعث شوه، او په اروپا کی تر بلی هری لیکنی پیره د عامی مینی او ستاینې ترڅنگ د اروپا د منطقي پوزیتیویستانو لخوا چی په (وین حلقی) مشهور ول وستایل شوه. خو ویټگنشتاین په خپله دی ټکی ته متوجی شو چی کتاب یې له اساسه خطا دی او بیرته یې فلسفې ته مخه کړه، په ۱۹۲۹ م کی بیرته کیمبریج ته راغی او لس کاله یې دغلته د استادی په دنده کار وکړ، کیمبریج ته له دوهم ځل راتگ وروسته ویټگنشتاین د اول ځل په تناسب یوه بیخي بدله لاره په مخکی ونیوه، او دا لاره یې یوازی د شخصي ارتباطاتو په مت نیولی وه او له مرگه مخکی یې یوازی له یوی کوچنی مقالې پرته چی په ۱۹۵۱ م کی چاپ شوه بل څه خپاره نه کړل. له مرگه دوه کاله وروسته یې د فلسفي تحقیقاتو په نامه دوهم کتاب په ۱۹۵۳ م کی چاپ شو چی له دوهم نړیوال جنگ وروسته تر نن ورځی په انگلیسي ژبه بل هیڅ فلسفي کتاب دومره پراخ نفوذ نه دی لرلی.

نو له تیر جریان نه سړی دی نتیجی ته رسیږي چی یو فیلسوف د ژوند په دوه دورو کی دوه مختلف کتابونه لیکلي چی هر کتاب په خپل وخت کی دوه بیلابیل نسلونه مکمل تر خپل تاثیر لاندی راوستي دي. دغه دوه فلسفې له فرق سره سره ځینی مشترکی ځانگړنی هم لري چی هره ځانگړنه یې د یو بیل بحث وړ موضوع ده.